
El símbol

Context / context social, històric, cultural i lingüístic / context artístic / referents

PID_00251147

Montserrat Moliner

Temps mínim de dedicació recomanat: 1 hora

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-Compartir igual (BY-SA) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu modificar l'obra, reproduir-la, distribuir-la o comunicar-la públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), i sempre que l'obra derivada quedi subjecta a la mateixa llicència que el material original. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
1. Què és una memòria reflexiva	7
1.1. Què ha de contenir	7
2. Què és el context	8
2.1. Què diferencia el context de l'entorn	8
3. Context social	10
3.1. Context històric	10
3.2. Context cultural	11
3.3. Context lingüístic	11
4. Context artístic	12
4.1. Referents artístics	13
4.2. Símbols	14
5. Mapa conceptual	16

Introducció

Quan les persones intentem representar la realitat ho fem majoritàriament a través de la pràctica de copiar o imitar. Aquesta pràctica ens condueix a un procés en el qual interioritzem el que estem veient. D'aquesta manera, entenem i comprenem el que estem observant, i podem reinterpretar la realitat. Aquesta reinterpretació de la realitat ens condueix a una dualitat: d'una banda, a intentar ser fidels a la realitat que ens envolta, i, de l'altra, a activar la facultat de l'abstracció.

Com a artistes decidim expressar-nos lliurement, comunicar el que sentim, i ho fem a partir de les nostres emocions, del que pensem, de les nostres opinions envers temes concrets, de la nostra habilitat tècnica, etc. Podem afirmar que en principi l'acte de crear és un acte voluntari i autònom.

Però aquest procés de creació d'una obra o d'un projecte artístic, per més autònom i honest que sigui, també depèn del context, ja que l'arrel del que volem expressar també neix del context sociocultural, històric i ideològic del qual provenim.

Hem de ser capaços d'estructurar i detectar les nostres referències, allò que ens fa moure, i anar en una direcció o en una altra.

Aquest apartat serà d'utilitat amb relació a les qüestions següents:

- Quin és el context historicosocial on ubiqueu el vostre treball?
- Quin és el context artístic on situeu el vostre treball?

Cercar per intentar respondre aquestes qüestions us permetrà posar en context el vostre treball i conèixer quina és l'aportació que feu al vostre entorn.

Cercar, documentar-vos, és un procés que iniciarà la necessitat d'ordenar i recollir les notes, les referències, els apunts, etc. Aquí és bàsic que comenceu ja a familiaritzar-vos amb el concepte de memòria, en tant que document que pot contenir una descripció conceptual o una recerca de referents o... És el que entenem per una **memòria reflexiva**.

1. Què és una memòria reflexiva

És una memòria que ens permet fer un raonament i mantenir una actitud crítica argumentada que ens ajuda a remarcar i detectar complexitats, relacions, possibilitats, etc.

És diferent d'una memòria de projecte, en la qual és fa referència a un procés que ha d'iniciar-se o que ja està finalitzat, és a dir, en el primer cas parlem d'una memòria projectual i en el segon, d'una memòria descriptiva. La memòria projectual ens permet descriure i projectar un treball artístic en el present i cap al futur, i la memòria descriptiva recull un projecte ja realitzat.

1.1. Què ha de contenir

En la memòria reflexiva, com també en la memòria de projecte, és important saber comunicar de manera clara i concisa. Per aconseguir una redacció correcta, és a dir, entenedora i ordenada, caldrà tenir en compte:

- En primer lloc, pensar en tots els elements que són d'interès.
- Un cop detectats, cal recollir-los en un primer esborrany.
- Finalment, és necessari ordenar els elements d'una manera lògica i raonada.

La memòria reflexiva ha de contenir tots els referents històrics, contemporanis, més o menys reconeguts, intentant contextualitzar-los i relacionar-los amb el projecte que voleu desenvolupar. S'ha d'utilitzar un llenguatge concret i concís, amb aportacions crítiques acompanyades d'una estructura argumentada. Aquesta estructura es compon normalment de tres grans parts: introducció, desenvolupament i conclusions.

S'ha tenir cura i posar l'atenció a distingir la informació dels diferents autors/es i citar de manera correcta les fonts, al que anomenaríem la bibliografia.

2. Què és el context

Un cop vist el concepte de memòria reflexiva, recuperem el que hem comentat sobre el procés de creació d'una obra o d'un projecte artístic, i la seva relació amb el context sociocultural, històric i ideològic del qual provenim. Començarem amb unes nocions bàsiques sobre què volem dir quan parlem de context i de quins són els diferents contextos que podem trobar relacionats amb el treball artístic.

Context significa 'el que envolta un esdeveniment o un fet'. El context és un marc, un ambient, un entorn que pot ser físic o simbòlic. És un conjunt de manifestacions, situacions, circumstàncies, conjuntures socials, culturals, intel·lectuals, econòmiques i ideològiques.

Tots els elements relacionats amb un fet estan emmarcats dins d'un context concret i tenen unes característiques determinades que ens ajuden a interpretar el que succeeix. És a dir, els esdeveniments són la suma d'uns fets i un context concret.

El context ve definit per les preguntes qui, com, quan, on, per què; és a dir, per l'entorn.

Així, quan es parla de **contextualització**, estem parlant de la necessitat de situar algun fet, alguna cosa dins d'uns paràmetres, d'unes coordenades que siguin d'utilitat per a la seva comprensió.

Per contra, parlem de **descontextualització** quan es pretén conèixer un fet o un esdeveniment sense tenir en compte les circumstàncies que l'envolten. La descontextualització pot ser factible en alguns casos, per exemple, un estudi estadístic. Però fins i tot en aquests casos sempre hi ha un context social, un motiu per al qual es fa allò que en aparença no està condicionat per circumstàncies externes.

2.1. Què diferencia el context de l'entorn

El context és l'entorn més la significació cognitiva; cognitiu és allò que pertany o que està relacionat amb el procés d'adquirir coneixement, per a una comunitat o un grup social determinat. Incorpora l'element simbòlic, és a dir, significa alguna cosa per a algú, i aquest algú és capaç d'interpretar-ho i exterioritzar-ho amb significat, en qualsevol circumstància, a través de la seva cultura.

L'entorn no té una connexió aparent en forma d'elements i sistemes simbòlics compartits. És simplement el que envolta, està present, però en si mateix no diu res.

3. Context social

Anomenem *context social* al conjunt de circumstàncies que emmarquen una situació que afecta un o diversos individus. És determinant per a qualsevol tipus d'estudi o de recerca, ja que tot el que comporta aproximació a una realitat necessita analitzar el context social.

Les persones estem ubicades en una època històrica determinada (context històric), compartim un espai i un temps concret, vivim i formem part d'una comunitat que té unes inquietuds i uns problemes que són comuns a totes les persones que hi formen part. Tot això configura l'estructura de la nostra manera de pensar. És a dir, les idees que tenim no estan al marge d'aquest context social.

Les diferències culturals (context cultural), fins i tot les variacions en un mateix idioma (context lingüístic), poden fer que el que és correcte per a unes persones no ho sigui per a unes altres; per això en la comunicació és vital ubicar i comprendre els diferents contextos que ens envolten com a comunitat i a escala individual.

3.1. Context històric

Una cadena de fets o un esdeveniment sempre estan lligats al seu temps, és a dir, a la seva època. Quan s'analitzen fets o actes que van succeir en el passat, és imprescindible conèixer el context històric en el qual es van donar. La comprensió d'un esdeveniment és pràcticament impossible, des d'un punt de vista històric, si no hi ha una explicació general que permeti entendre els fets dins d'un context social i fins i tot polític.

Els investigadors/es necessiten conèixer el context humà que els permeti una correcta anàlisi de la realitat, ja que les dades que es puguin analitzar difícilment poden ser enteses de manera independent.

També hem de tenir en compte els pensaments, les idees de les persones en el moment de presentar-se els fets en una època determinada. Això és important per situar-nos, i ens permet no minimitzar o maximitzar els fets i ubicar-los en els valors del seu temps per no caure en l'error d'analitzar-los des del punt de vista dels valors contemporanis, si no és que estem treballant en un estudi comparatiu. La majoria d'idees depenen del moment històric i del context humà en els quals van aparèixer.

3.2. Context cultural

La cultura és com la petjada dactilar. La cultura té com a condició natural que canvia entre les diferents comunitats de persones. Aquesta diferència pot variar poc o molt. Per aquesta raó, no és possible trobar dues regions d'un país que no mostrin diferències en els elements que componen la seva cultura.

El context de la cultura és l'arrel d'on sorgeix la cultura. Els elements del context cultural donen a cada individu la seva aportació i impliquen el significat comú de les coses en la vida quotidiana. Aquests elements estableixen el concepte tradicional de què es valora, i això ens comporta, i emmarca, unes normes de convivència.

Així, cada comunitat o grup humà té la seva pròpia identitat cultural, de manera que totes les persones que han nascut i que s'han educat i socialitzat dins d'aquesta identitat tenen un sentit de pertinença i, en principi, comparteixen els mateixos significats.

La identitat cultural s'acostuma a descriure a partir de l'existència d'aquests elements que neixen d'ells mateixos, com el territori comú, una llengua, els simbolismes, el conjunt de tradicions o costums, i el sistema de valors i normes comuns. La cultura és un entramat de significats compartits.

3.3. Context lingüístic

El significat d'un missatge no només depèn de l'estructura gramatical, sintàctica o lèxica, sinó també del context lingüístic. Es refereix a tots els factors que afecten la interpretació i l'adequació, i fins i tot el significat d'aquests missatges que acompanyen la producció d'enunciats lingüístics. Analitzar com afecta el significat d'un missatge o els diferents tipus de context és una part important de l'estudi de la pragmàtica.

La llengua no és uniforme ni homogènia, sinó que presenta variacions segons diversos factors: geografia, història, grup social, etc. És important intentar conèixer totes aquestes condicions de textualitat per saber adaptar-nos a cada situació; d'aquesta manera aprendrem a seleccionar el llenguatge escaient en cada comunicació.

4. Context artístic

Com ja hem esmentat anteriorment, des del punt de vista individual cada persona viu en un context que està determinat per l'ambient o l'entorn on viu. Ens envolten conjuntures socioculturals, econòmiques, polítiques, intel·lectuals, etc. Per això, tots aquests factors formen d'entrada les nostres coordenades vitals.

L'acte creatiu és voluntari i lliure, però cal estar atents a aquests condicionants externs, a aquestes coordenades vitals, ja que de vegades no són molt clars o no som del tot conscients de com ens poden delimitar, ja que incideixen més o menys dependent del tipus d'obra i del treball que volem desenvolupar.

Per exemple, les grans exposicions museístiques, els centres d'art, les galeries d'art, el que parlem amb els companys amb qui compartim projectes o fins i tot la manera de produir certa literatura per part de la crítica o les opinions dels experts, ens poden marcar el camí que hem de seguir, ens formen en un «estil» determinat.

D'aquesta manera, ens alimentem a través de l'educació formal i informal d'unes normes i d'uns cànons preestablerts, com, per exemple, quins materials utilitzem, quines formes hem de cercar, quin format final hem d'obtenir, quins temes són adequats, etc.

Totes les èpoques, amb els seus condicionants socials i culturals, determinen unes temàtiques fonamentals. No hem de perdre de vista aquesta voluntat de la qual hem parlat més amunt i, per tant, hem de fer de manera lliure. Així, a banda de la mateixa experiència personal, podem sentir i considerar que el «moment actual» en què vivim ens determina la manera oportuna de fer, o podem plantejar-nos fer alguna cosa diferent.

Si mirem enrere en el temps, veurem exemples de com algunes idees van canviar i evolucionar gràcies al fet que hi va haver una reacció en contra. No només es tracta d'idees de caràcter estètic, sinó que l'artista com a ciutadà pot reaccionar d'una manera singular i pròpia davant les circumstàncies socials, i acabar emmirallant el que pensa i opina sobre la societat, reflectint, per exemple, les desigualtats i les injustícies. D'aquesta manera, la situació sociopolítica i cultural és la que proveeix les temàtiques.

És important veure com ens situem i ens relacionem amb el context que ens ha tocat viure. No tots els artistes, en tant que persones, reaccionen de la mateixa manera davant d'un fet extern. La societat i l'artista mantenen una relació ambigua, ambivalent.

4.1. Referents artístics

En general escollim els referents en funció del projecte o tema que volem desenvolupar. Per tant, segons com ens situem en la nostra manera de treballar, cercarem referents que ens interessin, per exemple, per com formalitzen l'obra, per com executen una tècnica determinada o per com plantegen i estructuren la seva recerca. Quan s'entenen les motivacions, les idees i la vida de l'artista, és a dir, les circumstàncies en les quals viu o ha viscut, es pot fer una valoració més detallada del seu treball.

Cercar referents no vol dir només cercar afinitat. Depenent del treball que vulguem realitzar, potser ens interessa trobar les notes discordants, és a dir, aquells referents que van en contra del que volem exposar o explicar.

També prenem nota de les diferents maneres de mirar la realitat que tenen altres artistes, coetanis o no. Hi ha artistes que se situen davant del que veuen, el que observen és el que és; d'altres, a partir de l'observació de la realitat, donen més pes a la intuïció i al pensament simbòlic, i especulen de manera intel·ligent per construir noves formes i noves mirades. Hi ha qui, en lloc de mirar a l'exterior, mira al seu interior per intentar descobrir el que no es veu; vol representar l'invisible. A partir del que no és visible, molts artistes treballen amb el record o la memòria individual o col·lectiva.

Actualment, molts artistes han col·locat l'espectador en l'escena artística; hi forma part i aquest fet interpel·la l'artista i la seva obra, tot generant diferents formes d'entendre la relació entre l'art, l'artista i la societat.

De la mateixa manera que l'artista crea influït per les circumstàncies en les quals viu, l'espectador, públic o participant observa i interactua amb les obres basant-se en les seves idees pròpies, els símbols, els sentits de la societat en la qual ha nascut, en aquella en què ha estat educat de manera formal i informal. Això suposa un llenguatge ple de símbols i sentits que l'espectador, públic o participant, en el millor dels casos, haurà de compartir amb l'artista perquè la comunicació sigui possible.

Hi ha obres que en aparença poden estar per sobre de les opinions particulars i circumstancials, i s'instal·len com a referents de molts artistes, ja sigui com una continuació del treball, per executar tècniques similars o per estudiar un cert procediment. Siguin com siguin, els referents són importants de remarcar en qualsevol projecte artístic, ja que és molt difícil que no hi hagi cap.

4.2. Símbols

Els símbols són una representació d'una idea. Són ponts de formes i idees primigènies que vinculen la nostra existència i el que som. Els símbols són elements sensibles més o menys complexos carregats de significació i que van lligats a l'emoció que ens produeixen, si bé no depenen de la semblança ni de la connexió entre els fets.

La simbolització estableix una connexió conceptual, crea un llenguatge que de vegades mostra una visió a voltes innocent i directa que ultrapassa les mediacions culturals, com, per exemple, el símbol del cercle. Els símbols permeten una comprensió global, gràfica. Parlem de pensament simbòlic quan ens referim a una funció del pensament que dona significat a les percepcions i que està relacionada amb els símbols, la imaginació i la metàfora.

En l'imprescindible *Diccionario de símbolos* que va confeccionar el poeta i crític d'art Juan Eduardo Cirlot, es concep una classificació de les idees prèvies i els fonaments que permeten la concepció, el naixement i el dinamisme simbolista:

«Nada es indiferente. Todo expresa algo y todo es significativo.

Ninguna forma de realidad es independiente: todo se relaciona de algún modo.

Lo cuantitativo se transforma en cualitativo en ciertos puntos esenciales que constituyen precisamente la significación de la cantidad.

Todo es serial.

Existen correlaciones de situación entre las diversas series, y de sentido entre dichas series y los elementos que integran.

La serialidad, fenómeno fundamental, abarca lo mismo el mundo físico (gama de colores, de sonidos, de texturas, de formas, de paisajes, etc.) que el mundo espiritual (virtudes, vicios, estados de ánimo, sentimientos, etc.).

Los hechos que dan lugar a la organización serial son: limitación, integración de lo discontinuo en la continuidad, ordenación, gradación sucesiva, numeración, dinamismo interno entre sus elementos, polaridad, equilibrio de tensión simétrico o asimétrico y noción de conjunto.»

Juan Eduardo Cirlot.

D'aquesta manera, quan parlem de símbols, parlem d'imatges associades a conceptes per analogia, no de signes gràfics. L'analogia apareix en l'art com a procediment d'unificació i d'ordenació de manera continuada.

«Así es que una palabra o una imagen es simbólica cuando representa algo más que su significado inmediato y obvio. Tiene un aspecto "inconsciente" más amplio que nunca está definido con precisión o completamente explicado. Ni se puede esperar definirlo o explicarlo. Cuando la mente explora el símbolo, se ve llevada a ideas que yacen más allá del alcance de la razón.»

Carl Gustav Jung.

Qualsevol forma simbòlica és objecte d'interpretació, ja que entrem en una contemplació i anàlisi de la realitat externa i de la mateixa experiència de vida. I, en la mesura en què aquests símbols són compartits socialment, ens permeten comunicar idees, conceptes, etc.

El símbol afavoreix la pràctica artística i ens facilita reconèixer l'art com a objecte d'interpretació i reflexió dins del context historicosocial, com una activitat vinculada a altres fenòmens de la societat i subjecta a canvis. Aquest fet és vital perquè compreguem les diverses funcions socials que compleix i valoreu els sentits construïts sobre i a partir de la pràctica artística.

L'art no és tan sols un símbol que pren cos amb una forma determinada, sinó que també és l'univers de significats que hi interactuen. A través de l'obra artística es manifesta l'univers de significats, de sentits. Evidentment tot depèn del que la nostra subjectivitat com a artistes ens ofereixi, ja que adoptem un «rol creador» que interacciona amb la visió i la interpretació del món on trobem l'univers de significats.

Lectures recomanades

A. Jaffé (1995). «El simbolismo en las artes visuales». A: G. C. Jung. *El hombre y sus símbolos*. Barcelona/Buenos Aires: Ediciones Paidós Ibérica y Editorial Paidós.

J. E. Cirlot (2016). «Introducción». A: J. E. Cirlot. *Diccionario de símbolos*. Barcelona: Ediciones Siruela (Colección El Árbol del Paraíso, fuera de colección).

J. Rancière (2010). «Las desventuras del pensamiento crítico». A: J. Rancière. *El espectador emancipado*. Buenos Aires: Ediciones Manantial.

5. Mapa conceptual

